

УДК 343.98

Руслан Леонтійович СТЕПАНЮК,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри криміналістики та судової експертології факультету № 1

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8201-4013>

ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО КРИМІНАЛІСТИЧНУ НАУКУ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Історики криміналістики, говорячи про зародження відповідної системи знань, знаходять її витоки з перших спроб запровадження методів і прийомів встановлення істини у кримінальному судочинстві. Тут ведеться мова про певні положення, викладені у священних книгах (Біблія, Коран, П'ятикнижжя, Авеста), стародавніх пам'яток права (Закони XII таблиць, Салічна Правда, Руська Правда тощо), напрацювання окремих дослідників-натуралістів давніх часів. Але самостійна галузь знань про прийоми, засоби і методи доказування, про можливості застосування досягнень різних наук у вирішенні завдань з виявлення, розкриття, розслідування та судового розгляду злочинів виникла лише наприкінці XIX століття.

Сам термін «криміналістика» в науковий обіг було введено німецьким адвокатом і університетським професором Францем фон Лістом у 1886 році як позначення всіх кримінальних дисциплін. У свою чергу засновником криміналістики як самостійної науки став Ганс Грос, який у 1898 році запропонував саме так іменувати окрему галузь знань. При цьому батько криміналістики понад три роки викладав у Чернівецькому університеті. Проте в той період більшість території сучасної України входила до складу Російської Імперії, тому відповідно відбувався і розвиток криміналістики.

На початку XX століття Російська Імперія відставала від європейських країн як у сфері техніки, так і у питаннях демократизації кримінального судочинства і використанні новітніх, не пов'язаних із катуванням, методів одержання інформації в рамках розслідування злочинів. Проте в цілому новації в поліцейській діяльності сприймалися цілком позитивно, тому було розпочато цілеспрямовану роботу в напрямі запровадження передового на той час досвіду найбільш розвинених країн у сфері протидії злочинності. Практично відразу після видання «Керівництва для судових слідчих, чинів поліції та жандармів» Г. Гроса, у публікаціях російських авторів з'явилися пропозиції щодо необхідності впроваджувати точку зору цього вченого про віднесення правил пошуку та використання речових доказів, вивчення злочинців і злочинної діяльності взагалі до предмету нової науки.

Уперше курс наукової поліції як окрему навчальну дисципліну почав викладати у Харківському університеті професор О. Д. Кисельов у 1910-1911 навчальному році. Відповідні знання перші викладачі криміналістики одержували, навчаючись і переймаючи досвід за кордоном у таких учених і практиків, як А. Бертільон, Р.-А. Рейс, Г. Грос, Р. Гейндль, Ф. фон Лист та ін. У ті часи ще не було підготовлено оригінальних посібників з криміналістики, а в процесі підготовки юристів використовувались в основному переклади наукових праць зарубіжних авторів. У свою чергу формування нової галузі знань характеризувалась певною невизначеністю щодо майбутнього шляху і цілком залежало від впливу відповідних західноєвропейських підходів.

У Російській Імперії термін «криміналістика» в якості назви окремої науки так і не набув широкої підтримки. Тоді він широко вживався для позначення всіх кримінально-правових наук і слід було уникати плутанини в даному питанні.

Після жовтневого заколоту 1917 року, послідууючої після цього громадянської війни та розрухи в Радянській Росії деякий період часу не було можливості активно розвивати криміналістичну науку. Тим не менш деякі фахівці з даної галузі (М. С. Бокаріус, О. Д. Кисельов, В. Л. Русецький, Г. Ю. Маннс, С. М. Потапов, В. І. Громов) не емігрували і залишились працювати. Крім того, розпочали активні наукові дослідження у сфері криміналістики П. С. Семеновський, І. М. Якімов, М. П. Макаренко та інші автори.

До кінця 30-х років минулого століття в СРСР розвиток криміналістичної науки здійснювався в цілому вірним шляхом впровадження перекладів практичних керівництв зарубіжних авторів. Тобто продовжувалась позитивна практика використання передового закордонного досвіду у криміналістичній діяльності. Зокрема, було надруковано роботи

Е. Анушата, А. Гельвіга, Г. Шнейкerta, Р. Гейндля, С. Оттоленгі, В. Гая, А. Осборна, Е. Локаратошчо. Праці тогочасних радянських учених І. М. Якімова, Г. Ю. Маннса, М. П. Макаренка та інших не суперечили західноєвропейським уявленням про природу і предмет криміналістики, виконували важливу функцію адаптації та подальшого удосконалення передусім досягнень у галузі криміналістичної техніки. В їхніх роботах відображався розвиток ідеї про криміналістику як прикладу науки, роль якої полягає у застосуванні методів природничих і технічних наук до вирішення завдань розслідування злочинів. При цьому саму криміналістику на першому етапі радянські науковці нерідко все ще називали «кримінальною технікою» або «кримінально-процесуальною технікою».

У першій фундаментальній радянській праці з криміналістики І. М. Якімов однозначно підтримав назву «криміналістика» щодо вказаної галузі знань і виклав передові для того часу зарубіжні досягнення цієї науки. Якщо врахувати очевидну відсталість радянської держави у галузі техніки взагалі, і техніки криміналістичної зокрема, слід визнати, що криміналісти, які переважно одержали базову підготовку і набули практичний досвід ще в царські часи, обрали цілком вірний шлях згідно до загальновизнаних у провідних країнах Європи підходів. Проте тривав він не довго, приблизно до середини 30-х років минулого століття. У період масових політичних репресій в СРСР враховувати іноземний досвід стало смертельно небезпечно.

У цілому якщо прослідкувати розвиток поглядів на природу криміналістики радянських авторів, можна побачити шлях її розуміння від науки неправового характеру до суто юридичної. Причому основним фактором, що зіграв на користь останнього, було намагання протиставляти радянську та «буржуазну» криміналістику.

Загалом у першій половині минулого століття комуністичним режимом було репресовано значну кількість науковців. В цьому зв'язку слід вказати і про сумну долю одного з відомих радянських криміналістів того періоду Г. Ю. Маннса, котрий був заарештований і розстріляний за надуманими підставами. Зрозуміло, що за таких обставин вже було неможливо впроваджувати передові зарубіжні досягнення у практику протидії злочинності й у теорію криміналістики. Сформувалось політичне замовлення на побудову нової, «радянської» криміналістики, яка була протиставлена науці «буржуазній». Було розпочато обґрунтування криміналістики не як допоміжної науки, що пристосовує досягнення у різних галузях до вирішення завдань кримінального судочинства, а як «науки про розслідування».

Можна говорити про те, що радянські науковці не вигадали чогось принципово нового, а обрали з двох можливих шляхів розвитку концепцію деяких європейських криміналістів щодо єдиного розуміння поліцейської техніки і кримінальної тактики як єдиної галузі знань. Прямо визнати це тоді було не можна, тому й вигадувались аргументи про якусь принципово іншу радянську криміналістику. У свою чергу надважлива роль тактики слідчих дій і методики розслідування окремих видів і груп злочинів у першу чергу пов'язана зі специфікою кримінального процесу СРСР і відповідним значенням стадії попереднього розслідування у кримінальному судочинстві.

Видається доцільним особливо підкреслити шкідливість для подальшого розвитку науки обраний у ті часи шлях поступової самоізоляції радянської криміналістики та початок системної роботи, спрямованої на протиставлення її з криміналістикою інших цивілізованих країн. Зрозуміло, що це було зроблено з урахуванням державної політики. Вочевидь не можна звинувачувати вчених, які в умовах масових політичних репресій 1930-х років і подальшого утопічного намагання побудувати в СРСР комунізм змушені були діяти саме таким чином. Проте думається, що ця помилка в подальшому і викликала кризу в криміналістиці пострадянських країн, яка триває досі.

Домінування в радянській науці уявлення про суто юридичну природу криміналістики мало наслідком занедбання розділів криміналістичної техніки, а обслуговування потреб тогочасного інквізиційного судочинства призвело до концентрації уваги на створенні криміналістичних рекомендацій лише для стадії досудового розслідування, відповідно, ігнорування напрямів «судової криміналістики», «криміналістики захисту» тощо.

Сьогодні у розвитку світової криміналістики простежуються ознаки посилення взаємного впливу підходів до формування цієї науки з країн різних правових сімей з урахуванням реалій і потреб кримінального процесу відповідної держави. В Україні триває реформування кримінального процесу з метою побудови змагальної моделі судочинства, отже, виникає потреба перегляду природи, завдань і відповідно системи криміналістики з урахуванням передових світових досягнень.

Одержано 28.03.2019